

Н.А.Харченко

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології

Уманського державного педагогічного університету;

м. Умань, Україна

E-mail: kharchenkon.a@ukr.net

О. А. Туркулець

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини,

магістрант факультету соціальної та психологічної освіти,

м. Умань, Україна

E-mail ...

РОЛЬ ЕМОЦІЙ У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДОШКІЛЬНИКА

У статті висвітлено питання ролі емоцій в процесі становлення та розвитку особистості дошкільника. Розкрито особливості періодизації емоційного розвитку, емоційної обізнаності та емоційного інтелекту в дошкільному віці.

Ключові слова: *емоційна сфера, емоції, дошкільники, дитина, розвиток, емоційний інтелект, емоційна обізнаність.*

Актуальність теми дослідження. Батьки і педагоги нерідко стикаються з такими проявами в поведінці дітей, як часта зміна настрою, підвищена дратівливість, плаксивість, стомлюваність. Діти мало спілкуються з дорослими і однолітками, а адже саме спілкування збагачує чуттєву сферу. В результаті діти практично розучилися відчувати емоційний стан і настрої іншої людини, реагувати на них.

Емоції допомагають дитині пристосуватися до тієї чи іншої ситуації. Завдяки емоційному розвитку, дитина зможе регулювати свою поведінку, уникаючи тих вчинків, які могла б зробити під впливом випадкових обставин і швидкоплинних бажань. Рівень сформованості емоційної сфери дошкільника

істотно впливає на його розвиток і життєвий шлях. Уміння розуміти емоції інших і адекватно висловлювати власні емоції, сформованість механізму емоційного прогнозування є умовою розвитку справжньої здатності до продуктивного спілкування. Емоційна сфера дитини розглядається, таким чином, як одна з базових передумов загального психічного розвитку, як ядро становлення особистості дитини, як один з фундаментальних внутрішніх факторів, що визначають психічне здоров'я дитини і становлення її психіки.

Питання особливостей розвитку емоційної сфери дітей дошкільного віку є актуальним як в теоретичному, так і суто прикладному аспектах. Аналіз наукових досліджень дозволяє констатувати небажані тенденції, які спостерігаються в розвитку дітей дошкільного віку. Це збільшення кількості дітей, в яких виявляється підвищення фрустрації, емоційної напруги, депресивності. Серед факторів, що впливають на розвиток емоційної сфери, за даними вчених, можна відзначити техногенні, екологічні та соціально-психологічні умови життєдіяльності дитини.

Проблема емоційного розвитку дошкільників є актуальною тому, що емоційний світ грає важливу роль в житті кожної людини. Цією проблемою займалися багато педагогів, психологів (Л. І. Божович, Л. С. Виготський, А. В. Запорожець, О. Н. Леонтєв, Я. З. Неверович, С. А. Рубінштейн, Д. Б. Ельконін та ін.), які стверджували, що позитивні емоції створюють оптимальні умови для активної діяльності мозку і є стимулом для пізнання світу.

Питання про розвиток емоцій у дитини і їх вплив на життєдіяльність досліджувало багато вчених (Л. І. Божович, А. В. Запорожець, Д. Б. Ельконін, І. Кон, А. Л. Кононко, Є. І. Кульчицька, Я. З. Неверович, А. Я. Чебикін), що пояснюється важливістю емоційної сфери, оскільки емоції тісно пов'язані з іншими функціями психіки і здійснюють величезний вплив на становлення дитини як особистості [4, с. 30]. Однак вироблений аналіз свідчить про те, що емоційному розвитку діти не приділяється належна увага, не дивлячись на те, що емоційні процеси займають місце в структурі психічної діяльності особистості.

Мета статті – розкрити наукові уявлення про роль і місце емоцій в процесі становлення та розвитку особистості дошкільника.

Виклад основного матеріалу. Вважається, що розвиток дитини пов'язаний з особливостями світу її почуттів і переживань. З одного боку емоції виступають індикатором стану дитини, з іншого - самі впливають на її когнітивні процеси і поведінку, тим самим визначаючи особливості сприйняття навколишнього світу. Цю тему піднімав К. Ізард, стверджуючи, що емоція енергетизує та організовує сприйняття, мислення і дії. Емоції, вважає В. Квін, стимулюють дитину до дій або до змін власних дій, поведінки і спілкування [6].

Виникнення емоцій в дошкільному віці пов'язане з конкретними явищами, подіями, людьми, які оточують дитину. Пізнаючи світ, дошкільник переживає все, з чим стикається: задоволення і незадоволення, горе і радість, обурення і захоплення. Без розгляду емоцій неможливо зрозуміти закономірності його психологічного особистісного розвитку, в тому числі і передумови його суперечливості.

У своєму розвитку емоції не відрізняються від інших вищих психічних функцій – їх шлях розвитку проходить від зовнішніх соціально обумовлених форм прояву до внутрішніх психічних процесів. В результаті спілкування і діяльності, у індивіда формуються емоції вищого рівня: співчуття і співпереживання; інтелектуальні та естетичні почуття; почуття обов'язку, честі, патріотизму. Також визначають і інші поняття, що характеризують емоції: амбівалентність, апатія, депресія, настрій, стрес, емпатія, страх, пристрасть, інтерес, страждання, гнів, відраза, сором.

Дошкільний вік характеризується бурхливим розвитком емоційної сфери та має суттєвий вплив на особистісний розвиток дитини, оволодіння ним різними видами діяльності. Протягом дошкільного дитинства емоції розвиваються, ускладнюються та набувають інтелектуалізованого характеру [2]. Істотній прогрес, який вказує на становлення особистості дошкільника, демонструють вищі почуття дошкільника. Вищі почуття – емоційні процеси, які виражають цілісне ставлення до світу, людей, відображають моральну позицію особистості.

У дошкільному віці вищі моральні почуття поглиблюють почуття гордості та самоповаги – задоволення від усвідомлення досягнутих успіхів, першості в чому-небудь, поваги до себе. До 7-ми років ці почуття набуваються характеру індивідуальних стійких проявів особистості дошкільника.

Переживання позитивних емоцій від бурхливої радості до спокійного стану загального задоволення передбачають відчуття дошкільником єдності з тими, хто поруч, внутрішнього комфорту від того, що його розуміють, сприймають таким, яким він є, люблять і цінують, що він потрібен іншим людям. Це, в свою чергу, є основою для гармонійного розвитку всіх інших сторін особистості дитини-дошкільника - пізнавальної, вольової, комунікативної та ін.

Психологи підкреслюють, що однією з умов виникнення у дітей дошкільного віку складних емоцій є взаємозв'язок емоційних та пізнавальних процесів - двох найбільш важливих сфер їх психологічного розвитку [3; 9].

Останнім часом, за словами Д. Геулмена, в суспільстві спостерігається занепад «емоційної грамотності» («emotional literacy») внаслідок акценту на розвиток інтелекту на шкоду розвитку таких емоційних умінь, як емпатія, чуйність, сталість, самоконтроль і турбота. В зв'язку з цим, починаючи з кінця 90-х рр. минулого століття, за кордоном широко обговорюється проблема розвитку емоційного інтелекту («emotional intelligence») [8]. Доведено, що розвиток у дітей розуміння емоцій, здатності говорити про них, читати емоційні сигнали оточуючих забезпечує їх дуже цінними вміннями, які впливають не тільки на персональну і соціальну адаптацію, а й на навчальну діяльність [3].

Одне з останніх досліджень К. Ізарда зосереджено на проблемі емоційної обізнаності («emotion knowledge»), яка розглядається з точки зору здатності особистості розпізнавати емоційні сигнали в експресивній поведінці людей і емоціогенних ситуаціях. Учений виявив, що здатність дітей зіставляти емоційну експресію і найменування емоцій розвивається в період з 2 до 9-10 років. Збільшення емоційної обізнаності в період дитинства, за словами К. Ізарда, сприяє прискоренню процесу розвитку соціальних умінь, впливає на

встановлення соціальних контактів з однолітками і на успішність навчальної діяльності [4].

Особлива увага науковцями приділяється проблемі періодизації емоційного розвитку. Відзначаючи, що емоції і поведінка змінюються відповідно до вікових стадій розвитку дітей і базуються на їх темпераменті, дослідники вказують на складність вирішення цієї проблеми, звертаючи увагу на великий діапазон індивідуальних особливостей, які можуть ускладнити встановлення відмінностей варіацій нормального емоційного розвитку від тимчасових проявів неблагополуччя або більш стійких емоційних розладів [8].

В цілому дослідники однакові в тому, що в період з 1 року до 2 років діти починають краще усвідомлювати себе, здатні передбачати події, виражати ширший діапазон емоцій, в тому числі негативних, ініціювати взаємодію з іншими людьми. У період з 2 до 3 років діти починають відчувати себе більш сильними творчими «діячами», активно досліджують навколишній простір. 3-річні діти більш незалежні, здатні слідувати простим вказівкам, вони цікавляться іншими дітьми, розгортають театралізовану гру, можуть поділитися іграшками, запропонувати допомогу. В період з 4 до 5 років дошкільнята усвідомлюють власну індивідуальність, розуміють моральні аргументи, зацікавлені у взаємодії з іншими дітьми, встановлюють з ними дружні стосунки, отримують задоволення від рольової гри з однолітками, краще обізнані в почуттях інших людей [6].

З розвитком дитини, способи довільного реагування на ті чи інші емоції змінюються. Якщо маленька дитина, переживаючи страх, швидше за все, буде шукати притулку в середовищі близьких для неї людей, то вже в дошкільньому віці базові емоції набувають соціальні обриси.

З віком розвиваються позитивні емоції – саме вони повинні переважати в житті дитини дошкільного віку, оскільки це першооснова для нормального розвитку її психіки: переважання позитивних емоційних станів визначає позитивне ставлення дитини до навколишнього світу, його прийняття, що

проявляється в доброзичливому стилі спілкування; загальної активності; довірі до дорослих і дітей; в позитивному сприйнятті самої себе.

Важливе місце в емоційному розвитку дітей займає гра, яка дозволяє їм втілювати різні ролі, висловлювати інтенсивні емоції соціально прийнятним чином. За допомогою гри діти вчаться вирішувати конфлікти з батьками та однолітками, що дозволяє їм дати вихід негативним емоціям і зберегти почуття власної гідності.

Дослідники підкреслюють, що емоції дітей психологічно обумовлені і пов'язані з тим, як вони інтерпретують власні переживання, дії і роздуми інших людей, а також з очікуваннями дітей [7]; найбільш істотний вплив на емоційний розвиток дітей здійснюють батьки, педагоги та інші особи, що піклуються про дитину [8].

Психологи відзначають, що розвиток емоційної сфери дитини є частиною її психічного розвитку. Численні питання, що виникають у дітей переддошкільного віку, свідчать, як стверджують вчені, про появу саме інтелектуальних емоцій [16]. На цьому етапі вони виявляються в формі задоволення від отриманих дитиною відповідей на питання, які її цікавлять.

Почуття і переживання дитини дошкільного віку стають складними, проте, носять переважно ситуативний характер. У цей період формуються такі морально-етичні категорії як хороший-поганий, гарний-негарний, добрий-злий і інші, розвиваються почуття сорому, власної гідності, справедливості, гумору, вміння поставити себе на місце іншого, співпереживати йому.

Емоційні переживання все більше набувають вербалізованого характеру. Таким чином, дошкільнятам властиві різні емоційні переживання, які лежать, перш за все, в сфері відносин з близькими людьми (батьками, вихователем). У період дошкільного дитинства малюк набуває певного емоційного досвіду, у нього формується емоційний відгук на вплив однолітків і дорослих, а на основі цього складаються відповідні особливості емоційної поведінки.

Вивчаючи розвиток емоцій у дітей, вчені особливу увагу приділяють факторам, які призводять до появи емоційних порушень і їх класифікації. Так, на

думку А. Д. Кошелевої, емоційні порушення дітей можна умовно розділити на дві основні групи: перша група – це діти неврівноважені, швидко збудливі. Стрімкість емоцій стає причиною дезорганізації їх діяльності. У суперечливих ситуаціях з однолітками, емоції збудливих дітей виражаються дуже бурхливо: голосним плачем, спалахом гніву, але ставлення таких дітей до однолітків в цілому залишається доброзичливим. Друга група – діти зі стійким негативним ставленням до спілкування. Такі діти уникають безпосереднього спілкування з однолітками, але здалеку все-таки стежать за подіями в групі. Гостра сприйнятливність і вразливість дитини можуть привести до появи численних страхів (третя група дітей з емоційним неблагополуччям). Найбільш серйозним джерелом дитячих страхів є атмосфера в сім'ї. У таких сім'ях діти переживають дуже сильні, безпредметні, невизначені для них самих страхи і тривогу [5].

На розвиток емоційної сфери дитини впливають такі фактори, як біологічні передумови, соціальне середовище і виховні впливу [2].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, огляд наукових джерел дозволяє стверджувати, що в сучасній психології емоцій реалізується підхід, заснований на розгляді емоційного розвитку дітей в тісному зв'язку з їх соціальним і когнітивним розвитком.

Встановлено, що з віком відбувається розширення і ускладнення знань індивіда про емоції. Збільшується кількість понять, в яких осмислюються емоції (розширюється «словник емоцій»), що відбувається за рахунок диференціації первинних узагальнених понять «приємне - неприємне». Межі емоційних понять стають чіткішими. Збільшується кількість параметрів, за якими дитина характеризує емоції: спочатку їх дві - «порушення-заспокоєння» і «задоволення-невдоволення», потім з'являються параметри «зв'язок з іншими», «відповідність місця» та інші. Якщо в п'ять років діти тісно пов'язують емоцію з ситуацією її виникнення і визначають першу через другу, то пізніше дитина починає диференціювати уявлення про причини емоції і внутрішні стану, які пов'язують ситуації з емоційною реакцією. Всупереч думці деяких учених, можемо говорити про розвиток емоційної сфери особистості в онтогенезі.

Список використаної літератури

1. Григорьева Н. В. Развитие эмоциональной сферы. Дошкольное воспитание. 2010. № 2. С.43.
 2. Довгая Н. О., Перельгина О. С. Об особенностях развития эмоциональной сферы. Ребёнок в детском саду. 2005. №5.С.28-32.
 3. Изотова Е. И. Эмоциональные представления как фактор психического развития детей дошкольного возраста: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Москва, 2012. 24 с.
 4. Изотова Е. И., Никифорова Е. В. Эмоциональная сфера ребёнка. Теория и практика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 288 с.
 5. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. СПб.: Изд-во «Питер», 2001. 463 с.
 6. Лафренье П. Эмоциональное развитие детей и подростков. СПб.: Прайм-Еврознак, 2004. 256 с.
 7. Нгуен Минь Ань. Развитие эмоционального интеллекта. Ребенок в детском саду. 2007. № 5. С.67-69.
 8. Психологія дошкільника у працях О. В. Запорожця, ;Гуманний розум. Збірник наукових праць за матеріалами круглого столу «Проблема добра і зла у науковій спадщині Г. О. Балла» (24 травня 2018 р.). За ред. В. Л. Злишков, О. В. Завгородня, упорядники С. О. Лукомська, О. В. Котух. К., 2018. С.157-161.
 9. Харченко Н. А. Формування емоційного середовища дошкільника у науковій спадщині О. В. Запорожця. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том VIII: Методологія і теорія психології. Випуск 1. Київ-Ніжин: Вид-во ПП Лисенко, 2018. С. 316-321. <https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/handle/6789/9854>
- Харченко Н. А. Формування емоційного середовища дошкільника у науковій спадщині О. В. Запорожця / Харченко Н. А., Чорна Т. О.// Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том VIII: Методологія і теорія психології. – Випуск 1. – Київ-Ніжин: Вид-во ПП Лисенко, 2018. – С. 316-321
<https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/handle/6789/9854>